

ЯКУБОВА Людмила Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Хмельницького національного університету

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ У СІМ'Ї

У статті описано, проаналізовано соціальні умови формування та застосування насильницької поведінки у сім'ї, використання можливостей психолого-педагогічної та соціально-педагогічної роботи з членами сімей, спрямованої на формування психологічної стійкості як спеціальної функції психіки індивіда, що забезпечує високу толерантність відносно первинного або вторинного втягнення в коло психологічної залежності від агресивних факторів середовища, зокрема від інших осіб. Крім того, в умовах агресії, що зростає, та небезпеки сучасного життя уявляється вкрай необхідною спеціально організована діяльність щодо формування стійкості особистості до агресивного середовища.

Ключові слова: насилля, насильницька поведінка, сім'я.

В Україні соціально-економічна криза в суспільстві спричинила зубожіння значної частини населення, безробіття, майновий розкол. У свою чергу, це призвело до появи морального вакууму, зниження рівня загальної культури, нехтування загальнолюдськими цінностями, поглиблення правового нігілізму, втрати почуття соціальної перспективи. З огляду на викладене, зазначимо, що посилюється вплив традиційних криміногенних чинників, об'єктивних і суб'єктивних передумов вчинення насильницьких дій. За таких обставин у маргінальних осіб пробуджуються брудніші інстинкти, посилюється відчуття безкарності і всюдозволеності.

Проблема насильства в сім'ї є актуальною для сучасного суспільства. Особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть виявитися чоловіки, жінки, літні люди, підлітки і навіть діти. З проблемою насильницької поведінки так чи інакше стикаються члени родини, батьки, педагоги, психологи. Необхідність надання психологічної допомоги як особам, які вчинили насильство в сім'ї, так і жертвами насильства, призводить до того, що особливої актуальності набувають дослідження, присвячені визначенню соціальних умов і факторів, що сприяють формуванню насильницької поведінки.

Мета даної статті – описати соціально-педагогічні умови формування та застосування насильницької поведінки у сім'ї.

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Д. Галтунга, Л. Гумпловича, Р. Дарендорфа, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Л. Козера, К. Маркса, Р. Мертона, Г. Москі, У. Самнера, Н. Смелзера, А. Смолла, П. Сорокіна, О. Шпенглера, Г. Тарда, З. Фрейда, Е. Фромма та ін. Проблематиці насильства як загальносоціального явища торкаються у своїх роботах вітчизняні дослідники: А.А. Гусейнов, Л.М. Герасіна, В.В. Голіна, В.Д. Губін, І.Н. Даньшин, А.К. Зайцев, А.М. Ковальов, А.П. Огурцов та ін.

Різноманітні аспекти проблематики насильства в сім'ї розглянуті в працях зарубіжних (психологів: Л. Берковіца, Е. і П. Добаш, М. Страуса, Н. Блеклока, Е. Саттерленда, соціологів: Г. Паттерсона, Р. Коллінза та ін.) і вітчизняних (А.І. Антонова, Л.І. Альперн, А.А. Бесєдіна, О.О. Кочемирівської, М.С. Мацковського, В.А. Тулякова, А.Г. Харчева, І.А. Хозраткулової, Т.В. Шипунової та ін.) дослідників.

Проблем віктимної поведінки та криміналізації сім'ї торкаються в своїх роботах О.М. Бандурка, Ф.К. Думко, А.Ф. Зелінський, С.В. Кудрявцев, Н.П. Осипова, М.І. Панов, І.П. Рущенко, В.О. Соколов, В.О. Ядов, О.О. Якуба. Насильство в сфері шлюбно-сімейних відносин у конфліктному контексті розглядалося А.Я. Анцуповим, А.Г. Здравомисловим, А. М. Ніколаєвською, Л.А. Петровською, Т.М. Титаренко, А.І. Шипіловим та ін. [1].

Сьогодні дуже часто ми чуємо про те, що насильства в сім'ї не повинно бути. Проте також часто ми чуємо про випадки скоєння насильства чоловіка над жінкою, батьків над дітьми. Найприкріше те, що рамки сімейного насильства виходять за межі дому – і розширюють їх діти, які потерпають від насильства в сім'ї, скоюючи жорстокі вчинки стосовно своїх однолітків.

Вперше в національному законодавстві поняття насильства в сім'ї закріплено в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» [3].

Насильством у сім'ї, відповідно до статті 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Таким чином, можна виділити такі обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

особами, що страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто цей Закон не поширюється на сусідів, співмешканців, у тому числі розлучених осіб, що продовжують спільно проживати, осіб, що зустрічаються, але не перебувають у шлюбі тощо);

діяльність насильника повинна бути протиправною (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;

вина насильника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності.

В Розділі I Закону «Загальні положення» містяться визначення термінів, що вживаються в Законі: насильство в сім'ї та його форми; жертва насильства в сім'ї, попередження насильства в сім'ї, реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, захисний припис, віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї, під якою розуміється поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї, тощо [5].

В «Енциклопедії соціальної роботи» зазначається, що «типова модель сімейної жорстокості – це застосування сили сильнішого до слабшого. Сила може бути фізичною чи зазначатися статусом». Жорстоке ставлення до дітей зумовлюється як недієздатністю і залежністю останніх, їхнім невмінням захистити себе, слабкістю, так і позицією сильного, дорослого, котрий самореалізується таким чином, відстоює позицію сильного: «Бий своїх, щоб інші лякались».[2, с. 282–286].

Постійна критика і словесні образи призводять до того, що людина починає вважати, що не заслуговує хорошого ставлення, не гідна любові. Рівень її самоповаги значно знижується, порушується самосприйняття, розвивається низька самооцінка, «комплекс неповноцінності». Такі люди, пристосовуючись до ситуації, виробляють різні способи поведінки, самовираження – від схильності до самоти, фантазій, марень протягом дня до агресії і асоціальної поведінки. Агресія й гнів можуть бути спрямовані як проти інших, так і проти себе.

Актуальним залишається питання про участь соціальних працівників у здійсненні індивідуального підходу до спілкування та розвитку особистості.

Насильницькі стосунки можуть виникнути між будь-якими членами сім'ї: подружжям (чоловік – жінка), батьки – неповнолітні діти, дорослі діти – батьки, насильницькі стосунки між дітьми в одній сім'ї, насильство проти хворих, немічних членів сім'ї, членів сім'ї – інвалідів, насильство між іншими членами сім'ї (це насильницькі стосунки між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою та невісткою, онуками і дідусем та бабусею, тощо).

Серед умов, що суттєво підвищують рівень ризику вчинення насильства, найбільший вплив мають умови соціально-обумовленого характеру: соціально-економічна ситуація в країні, матеріально-фінансове становище сім'ї, а також чинники, що обумовлюють внутрішньосімейні зв'язки, насамперед, особливості виховання дітей. До умов, що безпосередньо сприяють учиненню насильства в сім'ї, належать, у першу чергу, перевага у фізичній силі, наявність у винного засобів, що полегшують вчинення насильницьких дій.

За спрямованістю дій Закон виділяє чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне, розкриваючи зміст кожного із зазначених видів насильства:

фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;

сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно

спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу й іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Ефективна профілактична діяльність пов'язана не тільки з розробкою та застосуванням адекватних форм оцінки профілактики, але і з пошуком та впровадженням новітніх форм роботи із сім'ями, в яких чиниться насильство. Перш за все, це стосується роботи з неповнолітніми жертвами насильства. Потенційним інструментом, який би сприяв подоланню травмуючих наслідків насильства, є впровадження в соціальну роботу моделі фостерних сімей. Зараз в Україні відсутня практика і механізми використання такої форми соціальної роботи у випадках, коли жертвою насильства стає дитина. Розмаїття форм організації фостерної допомоги сприяє вирішенню різнопланових завдань, пов'язаних із наданням, у першу чергу, психосоціальної допомоги неповнолітньому. При здійсненні комплексу заходів реабілітаційного характеру враховується середовище проживання дитини, характеристика виховної стратегії батьків, конформність; рівень безпеки в сім'ї; її загальний добробут. Ці ж показники є й основними елементами в оцінці ефективності програм фостерної допомоги. Модель фостерних сімей має реальні можливості в застосуванні її для реабілітації неповнолітніх жертв насильства в сім'ї.

Здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на:

спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, яким визначено Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, а також відповідні управління місцевих державних адміністрацій;

службу дільничних інспекторів міліції й кримінальну міліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;

органи опіки і піклування;

спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї, тобто кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї [5].

Підставами для вживання заходів з попередження насильства в сім'ї виступають:

заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.

Заява й повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення приймаються управліннями у справах сім'ї та молоді місцевих державних адміністрацій, відповідними відділами виконавчих комітетів місцевих рад, а також службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ за місцем проживання постраждалого, які в межах своїх повноважень приймають передбачені Законом запобіжні заходи щодо насильства в сім'ї. [5].

Такими заходами виступають:

офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;

офіційне попередження про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї;

взяття на профілактичний облік і зняття із профілактичного обліку членів сім'ї, які здійснили сімейне насильство;

захисний припис.

Підставами для вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї є:

заява жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї в разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.

Визначення найважливіших причин насильства в українських родинах має найактуальніше значення, адже вони дещо відрізняються від тих, які має на Заході. Можна виділити такі умови, що формуються під впливом двох груп факторів: макросередовища, тобто діючих по відношенню до описуваних процесів у масштабах усього суспільства, і мікросередовища, тобто властивих безпосередньо такій соціальній групі, такому соціальному інституту, як родина. При всій складності виділення подібних причин (з урахуванням їх різноманітності), дослідженням було виділено п'ять груп факторів:

1. Макросоціокультурні фактори, обумовлені традиціями, сформованими в людському суспільстві, і зокрема – в українському. У цьому плані можна говорити про такі причини насильства в родині: патріархальний тип відносин у родині, що виходять із традицій великої селянської родини з розподілом влади за ознаками статі та віку, де, наприклад, батько автоматично визнається головою родини з усіма наслідками, що з того випливають; терпиме ставлення в нашому суспільстві до насильства в цілому (а не тільки в родині), що має визначені корені в умовах багатовікової відсутності демократичних традицій і т. д.

2. Макросоціально-економічні фактори обумовлені тією соціально-економічною кризою, яка має місце в українському суспільстві, що трансформується, а також складними процесами, які в ньому відбуваються: кризовими явищами, що виявляються на рівні родини і пов'язані зі зниженням рівня життя, убогістю й подібними явищами; безробіттям і страхом втратити роботу, що призводять, як правило, до конфліктів у родині, незадоволеності сімейним життям і т. п.; невпевненістю в майбутньому, настроями песимізму та розпачу, характерними для суспільства в умовах соціально-економічної кризи; зміною системи цінностей під впливом пропаганди насильства, здійснюваної через телебачення, кіно, радіо, пресу і деякими іншими засобами.

3. Мікросоціокультурні фактори, обумовлені сформованими в родині специфічними стасунками між її членами. У цьому плані можна говорити про такі причини насильства в родині: специфічність самих сімейних відносин (на відміну, наприклад, від виробничих), пов'язану з родинними стосунками між членами родини, поєднанням у стосунках між ними емоційної напруги і персональної інтимності, характерними для сімейного життя; традиційно сформованими в українській родині слов'янськими, православними, обцинними традиціями толерантного, терпимого ставлення до прояву насильства між членами родини («чоловік б'є – отже любить»).

4. Мікросоціально-економічні фактори, обумовлені сформованими в сімейній ситуації соціально-економічними відносинами, які постійно відтворюються, породжують такі причини насильства: матеріальну незабезпеченість у родині, неможливість вирішення проблем, пов'язаних із харчуванням, одягом і т. п.; неблагополучні житлові умови; економічна нерівноправність, залежність жінки в родині [4].

Природно, що перелічені соціальні умови формування та застосування насильницької поведінки у сім'ї аж ніяк не вичерпують усього комплексу, однак є ключовими.

З огляду на вищесказане, пріоритетними напрямками діяльності є профілактика насильства, жорсткого поводження й агресивної поведінки, запобігання негативним проявам бездоглядності, безпритульності, злочинності, забезпечення захисту від будь-яких форм фізичного та психічного насильства.

Головною соціально-педагогічною умовою, що сприяє формуванню і засвоєнню насильницької поведінки в сім'ї, є наявність сформованої залежності особи, яка вчинила насильство в сім'ї, від іншої людини, на яку, зазвичай, і спрямовані насильницькі дії, а застосування насильницької поведінки має на меті позбавлення цієї залежності та встановлення влади над іншою людиною. Одним з ефективних шляхів профілактики і корекції насильницької поведінки є формування психологічної стійкості індивіда.

Таким чином перспективою подальших розвідок у даному напрямку є використання можливостей психолого-педагогічної та соціально-педагогічної роботи з членами сімей, спрямованої на формування психологічної стійкості як спеціальної функції психіки індивіда, що забезпечує високу толерантність відносно первинного або вторинного втягнення в коло психологічної залежності від

агресивних факторів середовища, зокрема від інших осіб. Крім того, в умовах агресії, що зростає, й небезпеки сучасного життя уявляється вкрай необхідною спеціально організована діяльність щодо формування стійкості особистості до агресивного середовища.

Список використаної літератури

1. Бойко О. В. Насильство в сім'ї, соціологічний аналіз явища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 12.00.03 / О. В. Бойко. – Харків, 2003. – 19 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – С. 282–286.
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 10. – Ст. 70.
4. Захарченко В.Г. Подружні конфлікти та стратегії їх розв'язання в молодих сім'ях // Український соціум. – 2004.- №3 (5). – С.44–52
5. Тюріна В.О. Соціальні та психологічні умови та фактори формування та застосування насильницької поведінки в сім'ї // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2010. – № 1/2. – С. 5–16.

Стаття надійшла до редакції 21.10.13.

Якубова Л. А. «Социально-педагогические условия формирования и применения насильственного поведения в семье».

В статье описано и проанализировано социальные условия формирования и применения насильственного поведения в семье, использование возможностей психолого-педагогической и социально-педагогической работы с членами семей, направленной на формирование психологической устойчивости как специальной функции психики индивида, что обеспечивает высокую толерантность относительно первичного или вторичного вовлечение в круг психологической зависимости от агрессивных факторов среды. Кроме того, в условиях агрессии, растущей опасности современной жизни представляется крайне необходимым специально организованная деятельность по формированию устойчивости личности к агрессивной среде.

Ключевые слова: *насилие, насильственное поведение, семья.*

Yakubova Luydmila «Socio-pedagogical conditions of use and violent behavior in the family».

The problem of domestic violence is relevant to modern society. Persons who commit domestic violence may be men, women, seniors, teenagers and even children. The problem of violent behavior in some way experienced family members, parents, teachers, psychologists. The need for psychological help both people who commit domestic violence and victims of violence, resulting in what especially significant gain research on the definition of social conditions and factors that contribute to the formation of violent behavior.

This article describes and analyzes the social conditions for the formation and use of violent behavior in the family, the use of psycho-pedagogical and socio-pedagogical work with family members, aimed at developing psychological resilience as a special function of the psyche of the individual, which provides high tolerance regarding primary or secondary involvement in a range of psychological dependence from aggressive environmental factors, in particular from others. In addition, in aggression increases and dangers of modern life seems very necessary specially organized activity to form individual resistance to aggressive environments.

Priorities is the prevention of violence, ill-treatment and aggressive behavior, prevention of negative manifestations of neglect, homelessness, crime, protection from all forms of physical and psychological violence.

The main socio-pedagogical conditions that promote the formation and absorption of violent behavior in the family is to have formed according the perpetrator of domestic violence from another person which are usually designed and violence, and the use of violent behavior aims at getting rid of this dependence and installation of power over another person. One of the most effective ways of preventing and correcting violent behavior is the formation of psychological stability of the individual.

Thus the prospect of further work in this direction is the use of psychological, educational, social and educational work with family members, aimed at developing psychological resilience as a special function of the psyche of the individual, which provides a high tolerance relative to primary or secondary involvement in a range of psychological dependence on aggressive factors environment, in particular from others. In addition, in aggression increases and dangers of modern life seems very necessary specially organized activity to form individual resistance to aggressive environments.

Keywords: *violence, violent behavior, family.*